

УДК 343.9
МРНТИ 10.01.07

DOI: <https://doi.org/10.37788/2025-1/212-217>

А.Е. Турганбаева^{1*}, Т.С. Дурманов¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

*(e-mail: turganbayeva@mail.ru)

Криминализация мен декриминализацияның өзекті мәселелері

Аңдатпа:

Негізгі проблема: Қазіргі әлемде криминализация және декриминализация мәселелері қылмыстық саясаттың негізгі аспектілерінің бірі болып қала береді. Негізгі проблема - қылмыстық заңнама қоғамдағы өзгерістерге жедел әрекет етуі керек, қылмыс саласынан қоғамдық қауіпті жоғалтқан әрекеттерді қоспағанда және керісінше жаңа, әлеуметтік зиянды құбылыстар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылуы керек.

Мақсаты: Криминализация және декриминализация саласындағы заманауи тенденцияларды талдау, олардың құқық қолдану практикасына салдарын анықтау және заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар беру.

Әдістері: Зерттеу барысында қылмыстық құқықтық нормаларға талдау жасалды, криминализация және декриминализация процестеріне қатысты отандық және шетелдік тәжірибелер салыстырмалы түрде қарастырылды. Сонымен қатар, құқықтық реттеудің тиімділігін бағалау үшін деректер мен статистикалық мәліметтер қолданылды.

Нәтижелер мен олардың маңыздылығы: Зерттеу халықаралық тәжірибені ескеру маңызды екенін көрсетті. Кейбір елдерде қылмыссыздандыру саясаты оң, ал басқаларында теріс болды. Қазақстан үшін бұл зерттеу ұлттық ерекшеліктерін сақтай отырып, қылмыстық заңнаманы реформалау кезінде қазіргі заманғы сын-қатерлерге бейімделу қажеттігін көрсетті. Криминализация мен декриминализацияның теңгерімді жүргізілуі құқық қорғау жүйесінің тиімділігін арттырып қана қоймай, мемлекет пен қоғам арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етеді. Бұл процестерді жүзеге асыру кезінде заңнамалық шешімдер қоғамдық пікірді, әлеуметтік-экономикалық факторларды және құқықтық жүйенің мүмкіндіктерін ескерген жағдайда ғана оң нәтиже береді.

Түйін сөздер: криминализация, декриминализация, қылмыстық саясат, заңнама, құқық қолдану, қоғамдық қауіп.

Кіріспе

Іс-әрекеттерді криминализациялау және декриминализациялау мемлекеттің құқықтық саясатының маңызды құралдары болып табылады. Олар жаңа сын-қатерлер мен қауіп-қатерлерге барабар жауап бере отырып, заңнаманы қоғамдық өмірдің өзгеретін жағдайларына бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл мақалада біз осы процестерге қатысты өзекті мәселелерді қарастырамыз және оларды шешу жолдарын ұсынамыз.

Криминализация деп белгілі бір әрекетті қылмыстық және жазаланатын тану процесін атайды. Екінші жағынан, Декриминализация бұл әрекетті қылмыстық жазаланушылар қатарынан алып тастауды білдіреді. Екі процесс те объективті критерийлерге негізделген мұқият талдау мен негіздеуді қажет етеді.

Криминализацияның негізгі критерийлері:

- іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігі;
- оның таралуы;
- құқықтық реттеу мүмкіндігі;
- әділдік пен гуманизм принциптеріне сәйкестік.

Іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілік дәрежесін анықтау кезінде проблемалар туындайды, әсіресе ол адамдардың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндірмейтін жағдайларда. Сонымен қатар, құқықтық реттеу мүмкіндігін, яғни мұндай әрекеттерді бақылау мен алдын алудың тиімді тетіктерінің болуын ескеру қажет.

Іс жүзінде криминализация және декриминализация процестері бірқатар мәселелерге тап болады. Олардың бірі-іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілігін анықтаудың қиындығы. Мысалы,

кейбір әрекеттер субъективті бағалаулар негізінде әлеуметтік қауіпті деп танылуы мүмкін, бұл негізсіз криминализацияға немесе декриминализацияға әкелуі мүмкін.

Тағы бір мәселе әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстық құқық бұзушылықтар арасындағы нақты айырмашылықтың болмауы. Бұл құқық қолдану тәжірибесінде шатасуға және белгісіздікке әкеледі [1].

Сонымен қатар, Криминализация және декриминализация процестері әділеттілік пен адамгершілік принциптеріне негізделуі керек. Алайда, іс жүзінде бұл принциптер әрдайым сақтала бермейді, бұл адам құқықтарының бұзылуына және басқа да жағымсыз салдарға әкеледі.

Іс-әрекеттерді криминализациялау және декриминализациялау мәселелерін шешу үшін нақты критерийлер мен процедураларды әзірлеу қажет. Бұл критерийлер объективті деректерге және әрекеттердің қоғамдық қауіптілігін талдауға негізделуі керек. Сондай-ақ, сарапшылардың Криминализация және декриминализация туралы шешім қабылдау процесіне қатысуын қамтамасыз ету қажет.

Маңызды қадамдардың бірі криминализация және декриминализация процестерінің тиімділігін бақылау және бағалау жүйесін құру. Бұл проблемаларды уақтылы анықтауға және жоюға, сондай-ақ өзгеретін шарттарға сәйкес заңнаманы түзетуге мүмкіндік береді.

Криминализация және декриминализация процестері Құқықтық саясаттың қажетті құралдары болып табылады, бірақ олар мұқият талдау мен иіс сезуді қажет етеді. Осы процестерді практикада қолдану кезінде туындайтын мәселелерді шешу үшін Объектілік мәліметтерге негізделген нақты критерийлер мен процедураларды әзірлеу қажет. Жұртшылық пен сарапшылардың қатысуы, сондай-ақ мониторинг және бағалау жүйесі Криминализация және декриминализация процестерінің тиімділігі мен әділдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы, нормативтік-құқықтық актілері, сот практикасы және осы саладағы отандық және шетелдік ғылыми еңбектер қолданылды. Криминализация мен декриминализация процестерінің ерекшеліктерін талдау үшін құқықтық құжаттар мен салыстырмалы зерттеулер негізге алынды. Кейбір елдерде жекелеген құқықбұзушылықтарды декриминализациялау үрдісі байқалса, басқа мемлекеттерде керісінше, қатаң жаза қолдану практикасы кеңейіп келеді. Бұл процестердің тиімділігі мен салдарын бағалау мақсатында заңнамалық өзгерістердің қоғамға тигізетін ықпалы қарастырылды.

Қоғамның қылмыстық саясатқа деген көзқарасы да маңызды фактор болып табылады. Осыған байланысты, әлеуметтік зерттеулер мен сарапшылардың пікірлері талданды. Қылмыстық саясаттағы өзгерістер азаматтардың күнделікті өміріне тікелей ықпал ететіндіктен, оларды заңнамалық тұрғыдан ғана емес, қоғамдық қабылдау тұрғысынан да қарастыру қажеттілігі айқындалды.

Жинақталған материалдар мен қолданылған әдістер криминализация мен декриминализация мәселелерін кешенді түрде зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл талдау қылмыстық саясатты жетілдіру және заңнамалық реформалардың ықтимал салдарын болжау үшін маңызды негіз қалыптастырды.

Нәтижелер

Криминализация мен декриминализация процестері тек құқықтық емес, сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық және саяси факторларға да тәуелді. Бұл процестердің сәтті жүзеге асырылуы үшін бірнеше аспектілерді ескеру қажет:

- халықаралық тәжірибе мен ұлттық ерекшеліктерді үйлестіру;
- әлеуметтік және экономикалық факторларды ескеру;
- қоғамдық пікір пен құқық қолдану практикасының рөлі;
- заңнамалық өзгерістердің тиімділігін бақылау.

Қазақстан үшін заңнаманы бейімдеу кезінде ұлттық құндылықтар мен құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескеру маңызды. Экономикалық тұрақсыздық жағдайында кейбір қылмыстық әрекеттердің көбеюі қауіп жоғары. Азаматтардың қылмыстық саясатқа деген көзқарасы құқықтық нормаларды жетілдіруде маңызды рөл атқарады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері заңнаманың өзгерістеріне бейімделе отырып, жаңа ережелерді тиімді қолдана білуі керек.

Талқылау

Қылмыстық құқық – қоғамдық қатынастарды реттейтін және қорғайтын маңызды құралдардың бірі. Оның тиімділігі көбінесе қандай іс-әрекеттердің қылмыс деп танылатынына (криминализация) және қандай әрекеттердің қылмыстық жауапкершіліктен шығарылуына (декриминализация) байланысты болады. Бұл процестердің өзектілігі қоғамдық нормалардың, моральдық құндылықтардың және саяси жағдайлардың үнемі өзгеріп отыруынан туындайды. Қазақстанда да, басқа мемлекеттердегідей, криминализация мен декриминализация мәселелері бойынша талқылаулар белсенді жүріп жатыр. Олардың маңыздылығы тек заңдық салада ғана емес, сонымен қатар қоғамдық әділеттілікті, адам құқықтарын және мемлекеттік ресурстардың тиімді пайдаланылуын қамтамасыз етуде де көрініс табады [2].

Криминализация процесі белгілі бір әрекеттің қоғамға қауіпті деп танылуына және оның қылмыстық заңнамаға енгізілуіне негізделген. Бұл шешім әдетте қоғамдық құндылықтарға, моральдық нормаларға немесе мемлекеттің саяси мүдделеріне сүйенеді. Мысалы, XX ғасырда көптеген елдерде алкогольді заңсыз сату мен қолдану қылмыс деп танылды, ал қазіргі заманда киберқылмыстар, мысалы, деректерді ұрлау немесе интернеттегі алаяқтық сияқты әрекеттер криминализацияланды. Бұл технологиялық прогресс пен қоғамдық қажеттіліктердің өзгеруіне байланысты болды. Дегенмен, криминализацияның шамадан тыс қолданылуы қауіпті салдарларға әкелуі мүмкін. Егер ұсақ құқық бұзушылықтар да қылмыс ретінде қарастырылса, бұл сот жүйесін шамадан тыс жүктейді, мемлекеттік ресурстарды тиімсіз пайдалануға әкеледі және азаматтардың құқықтарын шектеуі мүмкін. Осыған байланысты, қандай әрекеттерді қылмыс деп тану керек деген сұраққа жауап беру кезінде мұқият талдау мен теңгерімді тәсіл қажет.

Декриминализация процесі керісінше, бұрын қылмыс деп саналған әрекеттерді қылмыстық жауапкершіліктен босатуды көздейді. Бұл қоғамдық көзқарастардың өзгеруіне, заңның тиімсіздігін мойындауға немесе гуманистік принциптерге негізделуі мүмкін. Мысалы, бірқатар елдерде жеңіл есірткіні қолдану декриминализацияланды, себебі қылмыстық жаза есірткіге тәуелділікті азайтуда тиімсіз екені дәлелденді. Қазақстанда да осыған ұқсас мәселелер талқылануда, әсіресе ұсақ құқық бұзушылықтарға, мысалы, әкімшілік құқық бұзушылықтарға қатысты. Декриминализацияның негізгі артықшылығы – сот жүйесін босату, қылмыстық жазалаудың орнына оңалту шараларын қолдану және мемлекеттік ресурстарды аса ауыр қылмыстармен күресуге бағыттау. Алайда, бұл процестің де кемшіліктері бар: егер декриминализация дұрыс реттелмесе, ол қоғамдық тәртіптің төмендеуіне немесе құқық бұзушылықтың өсуіне әкелуі мүмкін.

Криминализация мен декриминализацияның өзекті мәселелерінің бірі – олардың құқықтық және әлеуметтік салдарын алдын ала болжаудың қиындығы. Заң шығарушылар осы процестерді жүзеге асырған кезде қоғамдық пікірді, статистикалық деректерді және халықаралық тәжірибені ескеруі керек. Мысалы, Еуропа Одағы елдерінде декриминализация саясаты жиі оң нәтижелер берген, бірақ бұл модельді басқа елдерге тікелей көшіру әрдайым тиімді бола бермейді, себебі әрбір қоғамның өзіндік әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері бар. Қазақстанда бұл мәселе посткеңестік кезеңнен қалған заңнамалық нормалар мен қазіргі заман талаптары арасындағы тепе-теңдікті іздеумен күрделене түседі. Сонымен қатар, халықаралық қысым, әсіресе адам құқықтары жөніндегі міндеттемелер, қылмыстық заңнаманы реформалауға әсер етеді. Егер қоғам белгілі бір әрекеттің қылмыс деп танылуын немесе керісінше, қылмыстық жауапкершіліктен шығарылуын қолдамаса, заңның легитимділігі мен тиімділігіне нұқсан келеді. Мысалы, кейбір елдерде жезөкшелікті декриминализациялау қоғамдық наразылық тудырды, себебі бұл моральдық нормаларға қайшы деп саналды. Қазақстанда да осыған ұқсас жағдайлар кездеседі: заңдық реформалар халықтың дәстүрлі құндылықтарымен сәйкес келмеген кезде қарсылық туындайды. Сондықтан заң шығарушылар қоғамдық пікірді ескеріп, халықпен ашық диалог жүргізуі қажет.

Криминализация мен декриминализацияның экономикалық қырлары да назар аударуға тұрарлық. Қылмыстық жаза қолдану мемлекетке қомақты шығындар әкеледі: түрмелерді ұстау, сот процестері және құқық қорғау органдарының жұмысы қаржылық ресурстарды талап етеді. Декриминализация осы шығындарды азайтуға мүмкіндік береді, бірақ егер ол қылмыстың өсуіне әкелсе, экономикалық залал басқа формада – қоғамдық қауіпсіздікке қатер ретінде қайта оралуы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, криминализация мен декриминализация арасындағы тепе-теңдікті сақтау мемлекеттің бюджеттік саясатына да байланысты.

Қазақстандағы қылмыстық заңнаманың қазіргі жағдайын талдайтын болсақ, онда бірқатар өзекті мәселелерді атап өтуге болады. Мысалы, кейбір әкімшілік құқық бұзушылықтар әлі күнге дейін қылмыстық кодексте қарастырылады, бұл сот жүйесіне түсетін жүктемені арттырады. Сонымен қатар, жаңа технологияларға байланысты қылмыстарды (мысалы, криптовалюта алаяқтығы) криминализациялау қажеттілігі туындап отыр, бірақ бұл процестің қалай жүзеге асырылатыны әлі толық айқын емес. Осыған байланысты, заңнаманы жетілдіруде халықаралық тәжірибені, соның ішінде Еуропа елдерінің және АҚШ-тың тәсілдерін зерттеу маңызды болмақ.

Қорытынды

Қорытындылай келе, іс-әрекетті криминализациялау мен декриминализациялау – бұл құқықтық, әлеуметтік, экономикалық және этикалық мәселелерді қамтитын күрделі процестер. Олардың тиімді жүзеге асырылуы заң шығарушылардан мұқият талдауды, қоғамдық пікірді ескеруді және халықаралық тәжірибені енгізуді талап етеді. Қазақстан үшін бұл мәселе ұлттық ерекшеліктерді сақтай отырып, қылмыстық заңнаманы жаңа заман талаптарына бейімдеумен өзекті. Криминализация мен декриминализация арасындағы тепе-теңдік қоғамның қауіпсіздігі мен әділеттілігін қамтамасыз етудің кілті болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛАТЫН КӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 Алауханов Е.О. Криминология. Учебник: общая и особенная части. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 664 с.
- 2 Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник/Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М.: Юрист, 1999. – 511 с.
- 3 Самалдыков М.К. Правоохранительные органы Республики Казахстан: учеб.-метод. пособие / М.К. Самалдыков; Казахский национальный университет имени Аль-Фараби. – 3-е изд., перераб. и доп. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 297 с.
- 4 Нурғалиев Б.М. Организованная преступная деятельность (уголовноправовые, процессуальные и криминалистические аспекты). – Караганда: КВШ ГСК РК, 1997.
- 5 Толеубеков Б.Х., Капсаямов К.Ш., Шнарбаев Б.К., Бекишев Д.К. Уголовно- процессуальное право Республики Казахстан. Часть особенная. Досудебные Стадии. – Алматы: Данекер, 2001.
- 6 Когамов М.Ч. Комментарии к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части. – Алматы: Жеті жарғы, 2008.
- 7 Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; перевод с французского В. А. Туманова. – Москва: Международные отношения, 2019. – 456 с.
- 8 Баймолдина З.Х. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: проблемы применения и совершенствования. – Алматы, 2006. – 87 с.

REFERENCES

- 1 Alaukhanov E.O. (2008) Kriminologiya. Uchebnik: obshchaya i osobennaya chasti. – Almaty: Zheti zhargy. P. – 664.
- 2 Khokhryakov G.F. (1999) Kriminologiya: Uchenik / Ed. By V.N. Kudryavtsev. – Moscow: Yrist. P. – 551.
- 3 Samaldykov M.K. (2017) Pravookhranitelnye organy Respubliki Kazakhstan: ucheb.-metod. posobie [Law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan]. Kazakh National University named after Al-Farabi. - 3rd ed., revised and supplemented. – Almaty: Qazaq universiteti. – P. 297.
- 4 Nurgaliev B.M. (1997) Organizovannaya prestupnaya deyatel'nost' (ugolovnopravovye, protsessual'nye i kriminalisticheskie aspekty) [Organized criminal activity (criminal law, procedural and criminalistic aspects)]. Karaganda: KVSH GSK RK.
- 5 Toleubekov B.Kh., Kapsalyamov K.Sh., Shnarbayev B.K., Bekishev D.K. (2001) Ugolovno-protsessual'noe pravo Respubliki Kazakhstan. Chast' osobennaya. Dosudebnye stadia [Criminal procedure law of the Republic of Kazakhstan. The part is special. Pre-Trial Stages] Almaty: Daneker Publ.
- 6 Kogamov M.Ch. (2008) Kommentarii k Ugolovno-protsessual'nomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Obshchaya i Osobennaya chasti [Comments on the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. General and Special parts]. Almaty: Zheti Jargy.

7 David R., Geoffrey-Spinosi. (2019) *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti* [Basic legal systems of modernity] translated from French by V.A. Tumanov. Moscow : International Relations, – P. 456.

8 Baymoldina Z.Kh. (2006) *Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan: problem primeneniya i sovershenstvovaniya*. – Almaty. – P. 87.

А.Е. Турганбаева^{1*}, Т.С. Дурманов¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

Актуальные проблемы криминализации и декриминализации

В современном мире вопросы криминализации и декриминализации остаются одним из основных аспектов уголовной политики. Основная проблема заключается в том, что уголовное законодательство должно оперативно реагировать на изменения в обществе, исключая действия, утратившие общественную опасность из сферы преступления, и наоборот, привлекаться к уголовной ответственности за новые, социально вредные явления.

Цель – проанализировать современные тенденции в области криминализации и декриминализации, выявить их последствия для правоприменительной практики и дать рекомендации по совершенствованию законодательства.

В ходе исследования был проведен анализ уголовно-правовых норм, сравнительно рассмотрены отечественные и зарубежные практики, касающиеся процессов криминализации и декриминализации. Кроме того, для оценки эффективности правового регулирования использовались данные и статистические данные.

Исследование показало, что важно учитывать международный опыт. В некоторых странах политика декриминализации была положительной, а в других-отрицательной. Для Казахстана это исследование показало необходимость адаптации к современным вызовам при реформировании уголовного законодательства с сохранением национальных особенностей. Сбалансированное проведение криминализации и декриминализации не только повысит эффективность правоохранительной системы, но и будет способствовать укреплению доверия между государством и обществом. При осуществлении этих процессов законодательные решения дают положительный эффект только при условии учета общественного мнения, социально-экономических факторов и возможностей правовой системы.

Ключевые слова: криминализация, декриминализация, уголовная политика, законодательство, правоприменение, общественная опасность.

A.E. Turganbayeva^{1*}, T.S. Durmanov¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

Current problems of criminalization and decriminalization

In the modern world, the problems of criminalization and decriminalization remain one of the main aspects of Criminal Policy. The main problem is that criminal legislation should promptly react to changes in society, excluding actions that have lost public danger from the field of crime, and vice versa, be criminalized for new, socially harmful phenomena.

To analyze modern trends in the field of criminalization and decriminalization, identify their consequences for law enforcement practice and give recommendations for improving legislation.

In the course of the study, an analysis of criminal legal norms was carried out, domestic and foreign practices related to the processes of criminalization and decriminalization were considered in comparison. In addition, data and statistical data were used to assess the effectiveness of Legal Regulation.

The study showed that it is important to take into account international experience. Decriminalization policies were positive in some countries and negative in others. For Kazakhstan, this study showed the need to adapt to modern challenges in the reform of criminal legislation, while maintaining national characteristics. The balanced conduct of criminalization and decriminalization not only increases the effectiveness of the law enforcement system, but also contributes to the strengthening of trust between the state and society. When implementing these processes, legislative

decisions will have a positive effect only if they take into account public opinion, socio-economic factors and the capabilities of the legal system.

Keywords: criminalization, decriminalization, criminal policy, legislation, law enforcement, public danger.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 07.03.2025 ж.